

סוף זמן תפילת המנחה

"תפילת המנחה עד הערב" - עד מתי ניתן להתפלל מנחה: עד השקיעה או עד צאת הכוכבים?

א) ביאור השאלה

היחס בין זמן אסטרונומי והלכה תורה גדולה היא, ויש לו השלכות להרבה הלכות, כגון שבת, מילה, תפילה ופסח, כאן נצטמצם בעניין סוף זמן תפילת מנחה בלבד. לשם כך נחוץ לנו הבירור הבא:

מהי הגדרת יום מבחינת הלכה, האם בשקיעה תם היום ובזמן צאת הכוכבים הוא לילה ודאי, או שמא היום מסתיים בצאת הכוכבים בלבד, או שמא כיוון שהוא ספק יום ספק לילה יש לכך השלכה לזמן תפילה. נפקא מינא עד מתי ניתן לקיים מצוות השייכות ליום בלבד, ובמקרה דידן, תפילת המנחה עד מתי תוכל להעשות?

במשנה ריש פרק תפילת השחר ניתנו הגדרות זמן לכל התפילות ולגבי מנחה הובאה מחלוקת "תפילת המנחה עד הערב רבי יהודה אומר עד פלג המנחה" וכדי לדעת הגדר במדויק יש להבין את המונח "ערב".

ב) שיטת רש"י וסיעתו

פירש **רש"י** "עד הערב - עד חשכה" ופשטות חשיכה היינו צאת הכוכבים, כי בשקיעה יש עדין אורה ודימדומים וטרם חשיכה היא. וכן כתב בדף נ"ג ע"א "משחשכה מוצאי שבת", וכן בשבת טז ע"ב "לא יצא החייט במחטו ערב שבת עם חשכה (לשון עם היינו קצת לפני, עיין רש"י שבת ל"ד ע"א ד"ה "עם חשכה" כמו שבאר **הביה"ל** בהלכות חנוכה סימן תרע"ב ד"ה ולא מקדימים וכ"כ **הריטב"א**) שמא ישכח ויצא משתחשך", וכן שם בדף י"א: "דגזרינן סמוך לחשכה אטו חשכה" והיינו שבת, אך אפשר שהוא בין השמשות שהוא ספק שבת, אמנם מוכרע הוא מדף ל"ד ע"א: "ספק חשכה- כגון בית השמשות" משמע ודאי חשכה היא צאת הכוכבים, וכן בסוכה נ"ג ע"ב שתקיעת שופר היתה נוהגת טרם שבת ותקיעה אחרונה" כשקדש היום להודיע שחשכה ויש מעתה חיוב סקילה במלאכה"

א"כ לרש"י ניתן להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים.

ובתוס' ריש מכילתין ד"ה מאימתי כתבו: "וא"ת היאך אנו מתפללין תפילת מנחה סמוך לחשכה ואפילו לאחר פלג המנחה וכו'" וסמוך לחשכה ניתן לפרשו עד שקיעה ואפשר לפרשו עד צאת הכוכבים כי סמוך הינו מובדל קצת והרא"ש העתי' לשון המשנה ולא פירשה.

וכדעת רש"י פירשו **שבלי הלקט** סימן מ"ח: "מי שרוצה להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים הרשות בידו" אמנם לשון צאת הכוכבים ניתן לפרשו זמן שהכוכבים יוצאים והוא זמן בית השמשות וכמו שכתב בסימן שכא: "וכתב בעל הדברות זצ"ל בשם אבן גיאות זצ"ל ש"מ כד הוי שמשא אריש דיקליה זמן נעילת שערי היכל ונעילת שערי שמיים קרוב לצאת הכוכבים... והעיקר לסיים תפילת נעלה

בשקיעת החמה" ש"מ שקיעת החמה הוא קרוב לצאת הכוכבים[8] וכ"כ **ראב"ד** בשו"ת סימן קצ"ד "מי שרוצה להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים הרשות בידו", וכן כתב **האשכול** דף מ' ע"א: "ומדקיימא לן עד צאת הכוכבים יממא הוא אם יתפלל תפילת מנחה עד אותו זמן יצא", **וברי"ב** תענית כ"ו הלשון: "אלמא תפילת המנחה סמוך לשקיעת החמה כלומר סוף השקיעה שאף הוא ראוי לתפילת המנחה ואין להקדים אותה קודם תחילת השקיעה בעוד שהשמש בעולם דאכתי ליכא נעילת שערי שמיים" משמע שגם אחרי השקיעה אפשר להתפלל מנחה עד סוף שקיעתה שלדעת רבנו תם הוא לערך שעה לאחר שקיעה ראשונה. **וברמב"ן** בתורת האדם: "רבי יהודה אומר עד פלג המנחה והוא זמן קרוב לתחילת שקיעת החמה" משמע דסובר כהריטב"א שעד סוף שקיעתה הוא דעת רבנן ובספר **מהרי"ל** כתב "כשהיה מתפלל עם בחורים בחדרו אחר חזרת ההלכה היה מדליק שם נר אחד קטן של שעוה. ואם שהה עם החזרה סמוך לצאת הכוכבים מ"מ היה מתפלל תפלת המנחה". (ועיין מה שכתבנו בזה בדעת הרמ"א) **ובאגור** סימן שכ"ז כתב "אם כן שמע מינה כי המנחה היה להתפלל מעט לפני צאת הכוכבים", **והגהות מימוני** (פ"ג מתפילה אות ה'): "והרוצה לעשות כדברי הגאונים יכול להתפלל מנחה עד הערב דהיינו שקיעת החמה שהוא יציאת הכוכבים", **ובשו"ת מן השמיים** סימן נ"ד מסתפק עד מתי מנחה ונענה מן השמים: "גם לי גם לך לא יהיה גזורו, ופירשו לי בתוך המראה גזורו השעה שהיא משקיעת החמה עד צאת הכוכבים וזה הוא חצי בין השמשות של רבי יהודה", וכן דעת שו"ת **מהרי"ק** סימן קע"ג: "מפלג מהמנחה ועד הערב שהוא צאת הכוכבים אין כי אם שעה ורביע", וכן כתב דהא פשיטא דאליבא דרבנן דרבי יהודה שזמן תפילת מנחה עד הערב דהיינו לילה כמו בערב תאכלו מצות דהוי לילה ממש" ובשות **בנימין זאב** סימן קפ"ג "ואם פעמים ימשך מנחה שלא התפללו יכולין להתפלל עד צאת הכוכבים", וכן כתב **האורחות חיים** (הלכות תפילת המנחה, א), וכן כתב **המנהיג** (הלכות תפילה אות פ"א), וכן הוא דעת **הרא"ה** בספר פקודת הלווים, **וברשב"ץ** בפירושו לברכות דף כ"ו, וכן כתב **הפני יהושע והשאגת אריה** סימן י"ז.

ג) שיטת הרמב"ם וסיעתו

אולם להלכה נראה עיקר כדיעה האומרת שעד הערב היינו עד שקיעת החמה והיינו ¾ מיל קודם צאת הכוכבים שבחוג ארצנו יוצא בדר"כ (למעט ימי הקיץ הארוכים) כ- 17 דקות

---

[8] ובשאלה זו יש להרחיב מה שנוקטים גמ' וראשנים את הביטוי "צאת הכוכבים" הכונה לזמן שהם יוצאים או זמן שיצאו כבר ג' או יותר, שאם זמן צאת הכוכבים בפירוש קמא הרי שק"ש של ערבית ניתן לאומרו קצת לאחר השקיעה מהרגע שיצא הכוכב הראשון, ואילו לפירוש השני ג' כוכבים יוצאים רק אחרי זמן ¾ מיל והוא לערך הפרש של 10 דקות ובסימן רל"ח, א' כתב שו"ע "זמן ק"ש כלולה משעת יציאת שלשה ככוכבים קטנים" ומקורו בטור בשם רב פלטוי שכתב "הקורא ק"ש קודם שראה שלשה כוכבים... לא יצא י"ח" והוסיף הטור "ואפילו קראה תוך בין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה איתא בירושלמי שחוזר וקורא אותה והביא ב"י בשם תר"י ריש ברכות "הא דאמרינן דמצאת הכוכבים ואילך הוא לילה דווקא שלשה כוכבים בינונים וכדאמרינן בסוף פרק במה מדליקין(לה ע"ב) וכיון שאין הכל בקיאים בין בינונים לגדולים צריך להזהר עד שיראו הקטנים" ובירושלמי ברכות "כמה כוכבים יצאו ויהיה לילה.... קדמייא לא מתחשב" ופירש פני משה " קדמיא לא מתחשב, הכוכב הראשון שהוא ודאי יום לא קחשיב ליה ועד צאת הכוכבים דקאמר אשניים האחרונים הוא דקא'. ועוד יש לכתוב בזה ואכמ"ל.

קודם **צאת** הכוכבים ולמראית עין הוא זמן שקיעת כדור השמש בקו האופק והיינו תחילת שקיעה לדעת רבינו תם.

רבים אחזו בשיטה זו:

דעת **הרמב"ם** בפירושו המשניות על משנתנו כתב: "עד הערב כלומר עד שקיעת החמה" וכן פסק בהלכותיו (**תפילה** ג, ד') "ויש לו להתפלל אותה עד שתשקע החמה" וכיון שבפשטות הרמב"ם לא הלך בשיטת רבינו תם[ב] שלא הזכיר כמותו מעולם וגם קיימא לן כשיטת הגאונים והגר"א שבא"י אי אפשי לשיטת רבינו תם כי הדמדומים כאן קצרים הרבה יותר מארצות הצפון (**צרפת**) וגם ¾ מיל קודם צאת הכוכבים שהוא לרבינו תם סוף שקיעה אצלנו בפועל הוא תחילת שקיעה, הרי שגם רבינו תם יודה בא"י לגאונים. וכך באמת נהגו העולם בהלכות שבת ובכל ההלכות כגאונים. לכן העיקר לומר ברמב"ם זמן שקיעה כפשוטה וכן כתבו **תר"י** על אתר: "אין לפרש עד יציאת הכוכבים, שהיא לילה ממש, שעל כורחך אית לן למימיר דעד הערב האמור בכאן אינו רוצה לאמר אלא עד שקיעת החמה". וטעמו שמשקיעת החמה אינו זמן זריקת דם תמיד של בין הערביים ותפילת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערביים ועיקר התמיד הוא זריקת הדם. וכן כתב בשיטת **ריב"ב**: "עד הערב- עד שתשקע החמה", וכן **במאירי** ד"ה תפילת המנחה: "ואם לא התפלל לשעה זו, **יצא** ידי תפילה בעונתה, עד שתשקע החמה" וכן כתב בהמשך "תפילת ערבית משתשקע החמה עד שיעלה עמוד השחר", וכן כתב **הגהות מרדכי** בשם רב האי גם לעניין מנחה וגם לעניין ערבית (ברכות רמז ד): "כתב רב האי גאון... וכיון שכבר נהגו העולם להתפלל מנחה עם שקיעת החמה אין לו להתפלל ערבית אלא משקיעת החמה ואילך עכ"ל" משמע שמשקיעת החמה יכול להתפלל ואף על פי שלא נראו הכוכבים. וקצת משמע **בראי"ש** פ"ד ס"ח: "אבל אם אינו רוצה להתפלל תפילת מנחה יכול להקדים תפילת המוספין ולאחר תפילת המנחה עד סמוך לדמדומי חמה", וכן **בספר העיתים** סימן כ"ה: "תפילת המנחה עד הערב ר"י אומר עד פלג המנחה סביר**א** להון דמתפללין מנחה עד שתשקע החמה". ובפירוש סידור התפילה **לרוקח**: "אמר יעקב תפילת אברהם עד גבורת השמש תפילת יצחק עד שקיעתה", וכן בסידור **רב סעדיה גאון** עמוד כ"ו: "עד שקיעת החמה", וכן דעת גאון מובא **באוצר גאונים**, ובספר **פרנס** לרבי משה פרנס מרוטנבורג תלמיד המהר"ם כתוב: "ואם לא יתפלל מנחה עד ששקעה החמה יתפלל של ערבית שתיים", ומעין זה כתב הרמב"ם (**תפילה** ג', ט), וכן **בריקאנטי** סימן ט"ז: "ותפילת המנחה זמן חיובה מתחילת ו' שעות ומחצה ומושכת עד שקיעת החמה בדיעבד", ובספר **אור זרוע** סימן צ"א: "תפילת מנחה עם שקיעתה", **ובכל בו** סימן כ"ז: "אמרו ז"ל שהתפלל אותה עד שתשקע החמה", **ובאבודרהם**: "ואם טעה ולא התפלל מנחה עד שקעה החמה מתפלל ערבית שתיים". **ובסמ"ג** עשין יט' הלשון כנ"ל, וכן **ברז"ה** הלכות ק"ש סימן א' **ובסמ"ק** יא': "וזמנה עד שקיעת החמה בדיעבד", וכן כתב בשו"ת **ב"ח** סימן קכו: "עד

[ב] עיין בתשובת מהרי"ם אלשקר סימן צו, וחלק עליו הרדב"ז חלק ד' סימן רפבי וכן כתבו השאגת אריה סימן יז' אך כבר קיימן לן בזה כשיטת הגר"א והוא שיטת הגאונים והוא כך במציאות, ולמה לנו להוכיח ברמב"ם דברים שהם בניגוד למציאות? וכידוע הרמב"ם היה בקי בחכמת התכונה ושאר מדעים.

הערב היא שקיעת החמה" **והשלטי גיבורים** על אתר וכן פסקו גדולי האחרונים: **הלבוש**, **פרי מגדים** (סי"ק ז), **הכנסת הגדולה**, **הלחם חמודות**, **הפרי חדש**.

ורבינו הגר"א צלל במים אדירים של בירור הזמנים וניתח שיטת רבינו תם בעניין בי שקיעות ואסף כעמיר גורנה כל הגמרות בעניין זה ויישר ויישב כל עקוב למישור ואי אפשר להשיב על ראיותיו כי כולם ברורים וערוכים וכן קבלת ישראל ללכת אחרי שיטתו ושיטת הגאונים בעניני הזמנים, ואין לשנות, והוא כתב בהגהותיו לאוי"ח סימן רס"א: "ולפי מה שכתבתי מתחיל בין השמשות תכף בשקיעת החמה וזהו בין השמשות בין ביאת השמש להתחלת ביאת האור שהוא בהכסיף שאז נשקע אורה מלהאדים וכן דם נפסל בשקיעת החמה **וכן אין להתפלל מנחה אז** וזה שכתוב לייט אמאן דמצלי עם דמדומי חמה. וכן אז יתחיל שבת וכן בחנוכה", ואם אזלינן לעניין יציאת שבת לסמוך על הגר"א והגאונים שהרי רואים בחוש גי כוכבים (ובמקומות שאין בהם "זיהום אור" רואים טוב יותר ומוקדם יותר את הכוכבים ובתוך הישוב אנו נמצאים בכמין נרתיק של הילה שמקשה עלינו את ראית הכוכבים), בוודאי שנלך בדיעה זו בהלכות קלות כגון מנחה דרבנן ואי אפשר להתפלל מנחה אחר השקיעה כי הוא זמן ערבית ועולה לו לערבית ולא למנחה וכיון שאין מתכוון לתפילת תשלומין ובתשלומין צריך להקדים ערבית הרי שלא עלתה לו תפילה כלל דהוי ברכות לבטלה והוא חמור. (ועיין סימן רלג בביאור הלכה שיתפלל אחר שקיעת החמה על תנאי). ודע שלדעת הגר"א זמן בין השמשות ארוך ממה שפסק השו"ע מפני שסובר ששיעור בין השמשות הוא 17 דקות פחות שמינית היינו 16:52 דלא כהרמ"א שכתב ששיעור מיל 18 דקות וזה אינו אלא לשיטת הרמב"ם ז"ל אבל לשיטת תוספות בפסחים וברכות היינו שיעור מיל 22:30 דקות. גם המציאות נוטה יותר שזמן הופעת כוכבים אחרי 13:30 דקות הוא נדיר אף בזמן תשרי וניסן אך כאמור צריך הדבר להבדק במקומות מדבר וים, מקום שאין תאורה שמסמאת את הכוכבים.

ד) ערב בלשון תורה וחכמים

בספר יהושע (ח, כט) מצאתי: "ואת מלך העי תלה על העץ עד עת ערב וכבוא השמש ציווה יהושע וירידו נבלתו מן העץ וגו'", משמע ערב לפני שקיעה. וכן בדברי הימים (ב, יח, לד) "ותעל המלחמה ביום ההוא ומלך ישראל היה מעמיד במרכבה נכח ארם עד הערב וימת לעת בוא השמש".

ועיין **רש"י** דברים (טז, ו) "בערב כבוא השמש מועד צאתך מארץ מצריים" ופירש "בערב משש שעות ומעלה זבחוהו וכבוא השמש תאכלהו" משמע ערב הוא מושג רחב ועיין **רש"י** שופטים (יד, יח): "בטרם יבוא החרסה- לפני שקיעת החמה " שעדיין היה להם שהות לפני הערב.

וראה **באבן עזרא** בראשית (א, יח): "יום התורה משעת צאת השמש עד בואה, והלילה מעת ראות הכוכבים. וצדקו האומרים עפ"י שלשה עדים. ודע כי עת שתחשך השמש יהיה ערב עד שעה ושליש שעה שיראה כמו אור בעבים, וכן הבקר אור קודם זריחת השמש".

וביאר בשמות יב טו שיש בי ערבים אי שקיעה בי אחרי סילוק האור לגמרי וראה **רמב"ן** שמות (יב, טו): "והנכון בעיני בזה כי הלילה

נקרא ערב כמו שנאמר בערב תאכלו מצות והוא בלילה" ולכן בין הערבים בין הערב שמש לערב שהוא לילה ומשמע לענייננו שערב הוא לילה וכשיטת רש"י.

ובמשנה ריש ברכות "בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו יקראו" משמע זמן קריאת שמע שהוא לילה, נוטה כדעת רש"י אך אפשר שערב הוא מושג רחב שהרי ערב שבת הוא ביום כגון (שבת פב): "ערב שבת עם חשיכה" ויש להוסיף לקח טובא אלא שנלך בדרך קצרה.

ה) דעת השלחן ערוך

פסק **שו"ע** רלג, א: "מי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, **יצא**. ועיקר זמנה מטי שעות ומחצה ולמעלה עד הלילה לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע. ואסיקנא, דעבד כמר, עבד; ודעבד כמר, עבד; והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו, שאם עושה כרבנן ומתפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה; ואם עושה כרי יהודה ומתפלל ערבית מפלג המנחה ולמעלה, צריך ליזהר שלא יתפלל מנחה באותה שעה; ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה, אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה; ואם בדיעבד התפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה, **יצא**. ובשעת הדחק, יכול להתפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה. "

והנה משפט המפתח הוא: "ועכישו שנהגו להתפלל תפילת מנחה עד הלילה אין להתפלל תפילת ערבית קודם שקיעת החמה" משמע שאחר שקיעה בזמן בין השמשות אפשר להתפלל ערבית העולה מכך שתפילת מנחה אי אפשר להתפלל בבית השמשות אלא רק עד שקיעה. וכדעת רמב"ם ושאר פוסקים שהבאנו שאין זמן בין השמשות כשר לתפילת מנחה אלא לתפילת ערבית בלבד.

אומנם דעת המחבר כדעת ר"ת ששקיעה היינו שקיעה שניה שהיא שקיעת האור, אבל מה אכפת לן שהרי זמן בין השמשות אינו ראוי למנחה ובין השמשות הוא 3\4 מיל לפני צאת הכוכבים וזה שווה לשקיעת גלגל השמש שלנו. ומלבד זה קיימא לן כהגאונים שישנה שקיעה אחת בלבד. ומקור לשון המחבר הוא **ר"י** בסוגיין (מובא בב"י) שכתב: "ועכשיו כיון שמנהנגנו להתפלל תפילת מנחה לאחר פלג המנחה כרבנן אין לנו להתפלל תפילת ערבית קודם שקיעת החמה" והרי הוא הולך לשיטתו שמנחה עד שקיעה וערבית משקיעה ואילך. ועיין **במאירי** עירובין מ ע"ב שנקט ג"כ שערבית החל משקיעה: "שקיעת החמה אינה ראויה לתפילת המנחה אבל ראויה לתפילת ערבית אבל קודם שקיעת החמה לא", ובתענית דף כו: "דמתחילת שקיעת החמה ראוי בין לתפילת מנחה ובין לתפילת ערבית", וכבר הבאנו את **המרדכי** ברכות רמז ד": "אין לו להתפלל ערבית אלא משקיעת החמה ואילך". וכן כתב **מנורת המאור** לרבי ישראל ב"ר יוסף אלנקאוה הי"ד: "תפילת ערבית זמנה מיד אחר שקיעת החמה שנאמר ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש", **וברמב"ם** פ"ג מתפילה הי"ז: "יש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים. "

אולם **בלחם משנה** כתב: "היה להם לקבוע זמן בערבית מעת צאת הכוכבים כמו שאמרו בתפילת שחרית לכך אמר רבינו הטעם מפני שתפילת ערבית רשות" אך העיקר כמו שנתבאר שזמן תפילת ערבית החל משקיעה.

וכן כתב **המשנ"ב** בדעתו לעניין מנחה אך לעניין ערבית כתב דלא דק בפער קטן כזה ורק משעת צאת הכוכבים הוא זמן ערבית אומנם דעת **הגר"א** שערבית הוא מזמן שקיעת חמה וזה לשונו בהגהותיו לסימן רלג: "דהא לכו"ע סיום המנחה עד התחלת ערבית" אלא שבשער הציון סק"ח כתב שאינו מוכרח.

ו) דעת רמ"א

כתב **הרמ"א** רלג, א: "ובדיעבד או בשעת הדחק יצא אם התפלל מנחה עד הלילה דהיינו עד צאת הכוכבים", ומקורו **בדרכי משה** סימן רלב ס"ק א: "דכתב במהרי"ל שהיה נוהג בשעת הדחק מנחה סמוך לצאת הכוכבים כי אמר אע"פ שנראה הלילה בעיר מכל מקום עדיין יום הוא כמו שאמר ר' יוסי יהיה חלקי עם מכניסי שבת בטבריא וכתב שכן קיבל ממהרי"ש", משמע שלעיתים המראה מטעה מפני שאדם אינו בשדה ואינו חוזה בקו האופק ונדמה לו ששקעה השמש והוא טועה. ואם כן גם מהרי"ל סובר דניתן להתפלל עדד שקיעה בלבד אלא שחשכה בעיר או בין הרים אינה הוכחה שכבר הייתה שקיעה, וכן הבין בדעתו **המג"א ופרי מגדים ומשנ"ב**, וכן מצאנו דוגמא לזה בחו"מ שלא, א שכתב **הרמ"א**: "לא היה מנהג בעירו שאמר להן: אני שוכר אתכם כדין תורה, חייבין לצאת מביתם בזריחת השמש ולעשות מלאכה עד צאת הכוכבים (טור ס"ד). ובערב שבת, מקדים עצמו לביתו שיוכל למלאות לו חבית של מים ולצלות לו דג קטן ולהדליק את הנר (שם ס"ה בשם הירושלמי)".

ועיין **בסמ"ע** ס"ק בי שביאר שהעבודה מזריחה ועד שקיעה והליכה לביתו עד צאת הכוכבים אך במלאכה ממש הוא עד שקיעה וזה שכתוב: "יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב", משמע ערב, משמע שקיעה והליכה שהיא לצורכו היא אחר שקיעה מה שאין כן הליכה שהיא לעבודה שהיא לצורך בעל הבית היא על חשבון הזריחה והלאה.

ז) סוף מילין

דעת רש"י שניתן להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים לשיטת רבנן דמתניתין וממילא זמן ערבית מצאת הכוכבים ואילך וכן הסכימו עמו בבריות: **הראב"ד**, **שו"ת מהרי"ק**, **שו"ת בנימין זאב**, **האורחות חיים**, **המנהיג**, **הרא"ה**, **האגור**, **האשכול**, **ר"י מלוניל** ורשב"ץ סך הכל: 11 ראשונים.

ומאידך סברו רבים במניין שעד שקיעה בלבד מותר להתפלל, (שקיעה ראשונה או שניה אך לא בבין השמשות) וחם: **רמב"ם**, **תר"י**, **שיטת ריב"ב**, **המאירי**, **הגהות מרדכי העיתים**, **הרוקח**, **ריקאנטי**, **רס"ג**, **אחד המגאונים**, **רב האי גאון**, **הפרנס**, **אור זרוע**, **כלבו**, **אבודרהם**, **סמ"ג**, **סמ"ק**, **רז"ה** סך הכל: 18 ראשונים, ולחם יש להוסיף את הריטב"א והרמב"ן והמהרי"ל ושיבולי הלקט והגהות מימוני שאחר העיון מסתבר להבינם לצד הרמב"ם וסיעתו, סך הכל: 23 ראשונים ואחרונים רבים נושאי כליו של השו"ע וכן עיקר בשו"ע וברמ"א.

ח) שקעה חמה באמצע תפילתו

ולעניין אם החל להתפלל קודם השקיעה האם רשאי להמשיך שמונה עשרת לאחריה?

ננסה להסיק מזמן תפילת שחרית לזמן מנחה:

המגן אברהם סימן פט ס"ק די דעתו שצריך לסיים תפילת השחר עד ארבע שעות היינו לסיים שמונה עשרה, ומקורו **בלחם חמודות** וכן הסכימו כמה אחרונים **פרי מגדים** א"א ס"ק ד', **שולחן ערוך הרב** סעיף א', **שלחן הטהור** סימן טף **מגן גיבורים** ס"ק ד', **רב פעלים** ח"א סימן ה', **כף החיים** ס"ק טי **והמשנ"ב** סימן פט ס"ק הי ובעוד מקומות ומהם נלמד שאם יש זמן סופי לתפילה צריך לפסוק ואפילו באמצע תפילת לחש. אמנם **ביביע אומר** ח"ז סימן לדי התיר להמשיך אחר סוף הזמן אם החל כבר בתפילה על סמך ראשונים ואחרונים. אך כיון שמסתמך על ספק זמן **צאת** הכוכבים וספק זה לא שייך לדיעה שמנחה היא עד שקיעה בלבד וכן מפני שהביא דעת **הגר"א** מובא בספר אמרי נועם ברכות קט ע"ב ודעתו מכרעת וכן מפני שזמני קורבנות מלמדים לזמני תפילה כמבואר בסוגיין א"כ בשעת שקיעה נפסל הדם מזריקה למרות שהתחילו לעשות שחיטה וקבלת דם קודם שקיעה אף לענייננו, תחילת תפילה לא סגי שתתחיל קודם שקיעה אלא צריכה להיות כולה קודם שקיעה וגם חזרת הש"ץ ואם הזמן לא מספיק עיין **רמ"א** קכד, ב: "כן אם הוא שעת הדחק, כגון שירא שיעבור זמן התפלה, יוכל להתפלל מיד בקול רם, והצבור מתפללין עמו מלה במלה בלחש עד לאחר האל הקדוש, וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן אחר ברכת השי"צ (מהרי"ל)".

ובביה"ל כתב: "ולענ"ד יש לעיין בזה בשלמא במנחה שיעבור הזמן לגמרי מוטב לדלג חזרת הש"ץ ולהוציא את הצבור רק בקדושה אבל בשחרית אפילו אם יעבור זמן דדי שעות אפשר שלא עקרו חז"ל תקנתם כדי להוציא את מי שאינו בקי בעצם חיוב התפלה שהוא עד חצות", משמע במנחה צריך להקפיד שהש"ץ יסיים קודם שקיעה ועיין זבחים נ"ו ע"א: "אמר רב יצחק בר אבודימי: מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה? שנאמר: ביום הקריבו את זבחו יאכל, ביום שאתה זובח אתה מקריב, ביום שאי אתה זובח אי אתה מקריב. "

ופירש"י: "ולא מהני ליה הלנה בראש המזבח לאכשורי לזריקה", ולגבי אימורים למדנו בדף פ"ד שאם עלו לא ירדו ועיין שם **בתוספות** משמע שיש חומרא מיוחדת בדם שנפסל מיד בשקיעה למרות שבשאר הדברים למרות שעלו למזבח לא מקריבים אותם דם קרבן התמיד חמיר טפי הכי נמי לענין תפילת שמונה עשרה.

מסקנה: יש להתפלל מנחה וחזרה עד שקיעה בלבד ומשקיעה ניתן להתפלל ערבית אך קריאת שמע יש להמתין לצאת ג' כוכבים והחפץ להתפלל מנחה אחר שקיעה בתנאי וכמו שכתב ספר סדר זמנים (מובא סימן רלג בביה"ל ד"ה "דהיינו"), רשאי.